



Бојана С. Милосављевић¹
Универзитет у Београду, Учитељски факултет,
Република Србија

Прегледни рад

Речнички чланак као шекс **у настави лексикологије²**

Резиме: У раду се представљају могућности коришћења речничких чланака из наших дескриптивних једнојезичких речника као шексова у настави лексикологије, и то на академским студијама учитељских/педагошких факултета. Полази се од чињенице да се за шексове у настави језика традиционално узимају књижевноуметнички шексови, док се друге врсте шексова (неуметнички шексови) узимају у мањој мери, што се, како показују истраживања, одражава на читалачку писменост ученика. Главни део рада стога доноси квалитативну анализу одабраних шексова речничких чланака из наших дескриптивних једнојезичких речника, назначујући могуће употребе шекса речничког чланка у настави лексикологије, и то као 1) уводног шекса, затим 2) као шекса за уочавање лексичких појава, 3) као шекса за увежбавање лексичких појава и 4) као шекса у склопу задатка за проверу знања. Закључак до којег смо сprovedеном анализом дошли јесте да се коришћењем шексова речничких чланака у настави лексикологије може постићи вишеструка користи – стићи знања из лексикологије, обојити језик, развити језичку култура, али стићи и лексикографска знања и умећа и лексикографске навике, што постиже функционалну писменост будућих учитеља.

Кључне речи: речнички чланак, речници, настава лексикологије, шексови у настави, читалачка писменост.

1 bojana.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта „Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“, бр. 178009, који се реализује у Институту за српски језик САНУ, а који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Copyright © 2020 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Увод

У концепту савременог образовања компетенција кључна за учење и когнитивни развој јесте читалачка писменост. То је сложена компетенција која, „поред вештине декодирања текста, [...] обухвата низ функционалних вештина, попут идентификовања основних идеја текста, повезивања података из једног или више извора, извођења закључака и др“ (Буђеvac, Baucal, 2014: 22). Истраживања која испитују развијеност читалачке писмености код деце показују пак да наши ученици у томе заостају за својим вршњацима из других земаља (Pavlović Babić, Kuzmanović, 2006; Буђеvac, Baucal, 2014). Један од разлога због којих наши ученици испољавају недовољно развијену читалачку писменост и снижену способност разумевања текста могла би бити и чињеница „да су у традиционалном школском систему ученици углавном били оспособљени за рецепцију књижевноуметничког текста, али се нису сналазили у читању и разумевању осталих врста текстова“ (Vučković, 2015: 173). Разлог би могао бити и то што у настави језика и књижевности методички приступ неуметничком тексту није у потребној мери функционалан будући да ни сами „наставници не познају довољно место и улогу неуметничког текста у савременој настави матерњег језика“ (Vučković, 2015: 173). Зато се нужним чини посветити пажњу методичком раду учитеља и наставника јер је наставницима „потребна додатна помоћ приликом одабира садржаја за развијање читалачке писмености ученика, а избор текстова је прва методичка тачка која се налази на том путу“ (Cvetanović i sar., 2017: 640).

У овом раду отуд представљамо могућу примену речничких чланака као текстова у настави лексикологије. Реч је о текстовима речничких чланака из наших дескриптивних једнојезичких речника – из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности – Речник САНУ (Rečnik

SANU, 1959–), из *Речника српскохрватској књижевној језика* Матице српске – Речник МС (Rečnik MS, 1967–1976) и из *Речника српској језика* Матице српске – Речник СЈ (Rečnik SJ, 2007). У вези с тим, добрим делом преносимо искуства из наше наставне праксе.

Наиме, на основним академским студијама Учитељског факултета у Београду на Студијском смеру за образовање учитеља у оквиру предмета Српски језик 2 изводи се настава лексикологије са лексикографијом. Предмет је обавезан и слуша се један семестар, а настава се остварује кроз предавања и вежбе. Садржај предмета обухвата основе лексикологије и лексикографије.

Осим тога што је циљ предмета упознавање студената са предметом и задацима лексикологије, са лексичким саставом српског језика, циљ је и развијање њихове речничке културе стицањем свести о важности дескриптивних речника српског језика не само у настави лексикологије и лексикографије него и шире, у образовању уопште. Тако се у практичном делу курса студенти оспособљавају да на изабраним текстовима речничких чланака уочавају сложenu мрежу семантичких односа међу лексемама, да распознају информације у речнику којима се указује на употребни и стилски статус речи у лексичком систему, као и на друге аспекте речи: историјске, етимолошке, когнитивне, конотативне, лингвокултуролошке итд. Студентима је такав рад на речнику извесна новина будући да се већина њих тек на факултету, на часовима лексикологије, први пут среће са речницима српског језика, сазнаје о типовима, врстама речника и први пут учи како да чита, односно како да ишчитава речник.

Коришћење текстова речничких чланака у настави лексикологије на академским студијама наставничких факултета, верујемо, представља један од предуслова да се та знања касније примене и у школској наставној пракси.

мације о деривационим, синтагматским и парадигматским односима међу речима, информације о примарном и доминантном значењу речи, о развоју значења речи, о адаптираности стране речи и др.

О томе шта се све може сазнати о речима из једнојезичких дескриптивних речника српског језика доста се писало у нашој лексиколошко-лексикографској литератури, као и о томе како се речници српског језика могу користити у настави језика и књижевности (Ristić, 2001; Dragičević, 2005; Cvijetić, 2005; Novokmet, Bogdanović, 2015; Mrkalj, 2018; Vrborić, 2018). Но, у мањој мери се говорило о речничким чланцима у контексту врста текстова у настави. Можемо издвојити рад Д. Кликовац о врстама текстова у настави, у којем се, на примеру енциклопедијских чланака, указује на излагачки (експозиторни) тип текста, који је у настави језика, како каже ова ауторка, делимично или потпуно запостављен и потребно му је посветити већу пажњу (Klikovac, 2006: 99, 102, 107).

Текст речничког чланка као врста текста

Ако текст речничког чланка посматрамо као врсту текста, о њему можемо рећи следеће.

На основу семантичко-формалних карактеристика, текст речничког чланка припадао би *континуираним текстовима* (Sample Tasks, 2000; према: Vučković, 2015: 176), односно *везаним текстовима*, како се у нашој методичкој литератури (Milatović, 2011) усталио термин за лингвометодички текст који представља једну тематску целину, чији су саставни делови (реченице, пасуси и др.) међусобно кохерентно повезани.

На основу тога како се чита, разумева, текст речничког чланка припадао би тзв. *нефикционим (неуметничким) текстовима* (Meek, 1982; Hiebert, 1999 и др.; према: Svetanović i sar., 2017: 641). Нефикциони (неуметнички) текстови

заснивају се на логичком мишљењу, за разлику од фикционих (књижевноуметничких), који се заснивају на асоцијативном облику мишљења.

На основу жанровских особина, као што су дискурсна структура и језички стил, текст речничког чланка би, слично енциклопедијским чланцима, припадао *излагачким (експозитивним) текстовима* (Klikovac, 2006: 102). Њиме се читаоцу објашњава, излаже значење и употреба речи, а то се чини граматичким и семантичким дефиницијама речи, илустрацијама, испоређењима са другим речима, упућивањима на друге речи, као и стилским и употребним квалификовањем речи и др.

Специфичност текста речничког чланка огледа се у лексикографском метајезику, који је, попут језика науке уопште, посебан, нарочито по употреби научних скраћеница и квалификатива, као и по одређеним техничким решењима. Лаицима такав метајезик може испрва отежавати читање речничког чланка. Међутим, наши дескриптивни речници намењени су пре свега ширем кругу читалаца, те су речнички чланци, упркос томе, писани тако да их могу разумети просечни говорници српског језика. Скраћенице и квалификативи који се у тексту речничког чланка појављују, у свим лексикографским публикацијама, по правилу, разрешавају се у списку скраћеница датом на почетку књиге, односно на почетним страницама речника или енциклопедије. Дакле, иако је текст речничког чланка на специфичан начин устројен и писан, његово читање и коришћење прилагођено је просечном говорнику српског језика. Неспорно је да руковаће речницима захтева одређену обуку, посебно у склопу образовног система, почев од виших разреда основне школе па надаље, а нарочито речничком културом, како се истиче у литератури, треба овладати на универзитету (Prčić, 2018: 21–22, 49; Milosavljević, 2019).

Особине текстова речничких чланака релевантне за наставу језика

Текст речничког чланка, иако је специфичан, према нашем мишљењу, може бити подесан за коришћење у настави језика, и то у настави лексикологије.

Методичари (Milatović, 2011) истичу да је за текст који се користи у настави језика важно да буде погодан за уочавање, описивање и дефинисање језичких појава. У том смислу гледано, поједини текстови речничких чланака пример су текстова који на репрезентативан начин представљају лексичке појаве – систематично, концизно и прецизно дефинишу значења речи, указују на семантичке и друге везе међу речима, а преко језичких потврда (примера употребе из праксе) лишавају научну дефиницију апстрактности и сувопарности.

Често је текст речничког чланка и засићен језичким појавама које се обрађују, што је један од методичких императива за избор функционалних текстова у настави језика. Нарочито су засићени језичким појавама они текстови речничких чланака који су обogaћени језичким илустрацијама, те се тако могу користити као лингвометодички текстови.

То су, дакле, оне најважније особине текстова речничких чланака које их чине примењивим у настави лексикологије, на свим нивоима образовања.

С друге стране, текст речничког чланка, као излагачки (експозиторни) тип текста, захтева и посебну технику, вештину читања, што у оквирима савременог концепта писмености представља добру основу за развијање компетенције читања са разумевањем. „Експозиторни (а и аргументовани) текстови могу најбоље послужити као основа за увежбавање умећа у вези с текстом, као што су проналажење информација, закључивање, парафразирање, резимирање итд. Заправо, било би пожељно да експозиторним

текстовима ученици овладају [...] већ у нижим разредима основне школе“ (Klikovac, 2006: 107).

Оно што у настави, на часу, може ометати рад на тексту речничког чланка јесте дужина појединих текстова речничких чланака. Неки текстови речничких чланака заузимају простор и по неколико страница. У том случају, ти дужи текстови речничких чланака захтевали би прилагођавање потребама рада на часу скраћивањем, сажимањем и сл. За рад код куће, за вежбање, пак могу се користити и дужи текстови речничких чланака. Захваљујући дигиталној технологији, ученицима и студентима може се олакшати приступ дужим текстовима речничких чланака, на пример, путем QR кодова или неким другим начином, уколико студенти и ученици не поседују речнике, а већина их не поседује.

Како се речнички чланак може користити у настави

Речнички чланак у настави лексикологије може се користити и као уводни текст, и као текст за уочавање лексичких појава, и као текст на којем се одређене језичке (лексичке) појаве увежбавају, али и као задатак за проверу знања (нпр. на практичном делу испита). У настави рад на тексту речничког чланка мора да прати методичке поступке који обезбеђују квалитетно усвајање, односно увежбавање лексичке појаве, те је нужно у раду ослањати се на анализу и синтезу, на упоређивање и аналогију, на индукцију и дедукцију – дакле, на основне начине сазнавања у настави језика (Milatović, 2007: 99; Cvetanović, Kelemen, 2011).

Речнички чланак као уводни шексѝ. Као уводни текст, речнички чланак служи за увођење ученика/студената у одређену језичку материју. За ту сврху погодни су свакако краћи речнички чланци, који би само најавили садржај о којем ће током часа бити речи. Препоручујемо

речничке чланке из једнотомног *Речника српског језика* (Rečnik SJ, 2007), будући да се у њему не бележе покрајинска значења речи и народна лексика, а и значења се не илуструју примерима, те су самим тим и текстови речничких чланака краћи, концизнији.

Ево речничког чланка из *Речника српског језика* Матице српске посвећеног речи *венац* који би могао бити уводни текст за полисемију.

вѐнац јек. **вијѐнац**, -нца м **1. а.** украс овалној облика *исцлепѐн од цвећа и лишћа* (*природној или вештачкој*); *сличан предмет* од *метала, камена и др.* као *награда победнику, знак част* и сл.: ~ *цвећа, ловоров* ~. **б.** *фиг. симбол славе, победе*. **в.** *оно што је распоређено укрућ, што овичава какав простор и сл., низ лица, предмет* и сл. *распоредених обично укрућ; кружна ивица, кружни обод*: ~ *зимзелена, ~ девојака, ~ колиба, ~ од пене; капа са венцем од кадифе*. **г.** *ниска, низ лодова и др. сличених укрућ*: ~ *лука, ~ смокава*. **2.** *кружна или полу-кружна градска улица*. **3.** *дућа коса сличена око главе укрућ*. **4.** *геогр. иланински ланац; заравњени иланински једен: планински* ~. **5.** *архит. а. хоризонтални исуст на лицу зграде, ошвицица, јерваз*. **б.** *лучни исуст над прозором*. **в.** *проширени завршни гео стуба, глава, капијел*. **б.** *фиг. највиши степен нечећа, врхунац*. • **ловоров** ~ *признање, слава*. **сонетни** ~ *књиж. низ од 14 сонета повезаних заједничким мотивом и заједничким стиховима, при чему сваки наредни сонет почиње завршним стихом претходној, а последњи сонет је састављен од свих 14 почетних стихова*. **трнов** ~ *мучеништво, страдање*. **(о)плести венце (некоме, нечему)** (*про*)*славити, (по)хвалити (некога, нешто)* (Rečnik SJ, 2007).

Након уводног питања *Шта све може значити именица венац у српском језику?* и након добијених одговара ученика/студената може уследити представљање датог речничког чланка, његово тумачење, а потом и упоређивање уче-

ничких/студентских одговора са оним што пише у речничком чланку. Информације у вези са тумачењем речничког чланка требало би давати у оној мери у којој би оне подстицајно деловале на ученике/студенте – у смислу да се ученици/студенти заинтересују за саму тему вишезначности, а самим тим и за једнојезичке речнике, као књиге у којима се описују значења речи. Након увођења ученика/студената у тему која се обрађује, уследила би лекција о вишезначности на уобичајен начин. Млађим ученицима, према нашем виђењу, било би згодно представити речничке описе општеупотребних речи конкретнијег значења, нпр. *корак, коридор, корен, крило*, док старијим ученицима и студентима могу се представити лексикографски описи лексике апстрактнијег значења, нпр. *контрола, корис* и др.

Речнички чланак као текст за уочавање лексичких појава. Текст речничког чланка може служити и за уочавање лексичких појава (полисемија, језички механизми полисемије, синонимија, хомонимија, хипонимија, употребна и стилска вредност лексике, етимологија, колокације, изрази, фразеологизми). Како је то могуће, показаћемо на примеру речничког чланка из Речника САНУ посвећеног именици *ђак*, а лексичку појаву коју ћемо посматрати на том тексту јесте синонимија.

ђак¹, **ђака** м (вок. *ђаче*; мн. *ђаци*, ретко *ђакови* (*ђакови*)) **1. а.** *онај који учи у основној или средњој школи, ученик*. — *Молићу вам молитвицу | ... За пастира, гранатира | Зарад' ђака ученика* (НП Вук 1, 139). *Ђаци седе по скамијама, па тек онако полугласно нешто бумбарају* (Јакш. Ђ. 5, 81). *За бандијером иду ђакови и учитељ* (Јовић. 3, 310). *Тада иди пред велике школе, | Ђе но уче ђаци богословци, | Ту ћеш наћи у колу ђакове* (НП Шаул. 1, 78). **б.** *нераспр. онај који учи на високој школи, универзитету и сл., студент*. — *Ђаци велике школе оснивају: „фонд за потпомагање сиротних великошколаца“* (Шум. 1876, 86). *Пљескали су чак и свеучилиштни ђаци* (Горан 1, 82).

Ђака је ту ваздан гомила, они проучавају на факултетима арапску медицину, теологију, право и филозофију (Батуш. 3, 279).

2. (нечији, некога, нечега) *онај који је нешто учио код некога; следбеник, њрисџалица*. — Паско Заде беше | ... Познат питагорист, звездар, морепловац, | Ђак славног Ванини (Дуч. Ј. 3, 66). Он је француски ђак (Ред.). Васкрсав у пркос Врагом ... | Спаситељ двојици ђака се јави (Стан. Д. 5, 206). Шпенглер очекује ову нову културу од Русије, али не од Русије Лењина, који је ђак „Запада“ (Бицили П., СКГЛ НС 8, 524). Он се још више утврдио у мисли католичког либерализма као ђак Штросмајера (Матош 8, 251). Скерлић је у тој доктрини ... ђак прозаичне, сасвим непоетичне традиције XVIII вијека (И., 165).

3. а. *онај који се у манастиру њрипрема да се замонаши*. — Врата с' цркве затворише, | ... И попови занимаше, | А ђакови оглунаше (НП, ЗНЖ 29/1, 185). Па сакупи дванаест владика | И својијех триста калуђера | И шест стотин' црквенијех ђака (НП Петран. Б. 2, 559). [Вук је] 1795 отишао у основну школу у Лозницу, а одатле за манастирског ђака у манастир Троношу (Скерл. 9, 143). Ако са свештеником иде „ђак” и њему дају храну и спавање (Мићевић Љ. 1, 166). Љубомир је већ прави ђак — послушник: навикао се потпуно на свој посао, па га врши без помоћи и без туђег упутства (Ранк. С. 3, 102). **б.** покр. *онај који чита „славу”, нарочитиу молитвиу, на дан славе*. — Долибаша ... позива једнога између госта, који знаде да прочита славу ... Онај који чита славу зове се „ђак“ (Трифк. С., БВ 1887, 218).

4. ист. *џисар на двору средњовековних владара*. — Обично су писма писали писари или ђаци (Дан. Ђ. 7, 284). Деспот га узме међу своје ђаке (писаре) и био би од њега начинио великог логотета, да је отац Калистрат могао да се привикне дворском животу (Нов. 23, 93). За царева дародавна писма ваља платити ... ђаку или писару по б перпера (Ђорђ. Вл. 12, 61).

Изр. **црни** ~ празн. в. *грабанџијаш*. — Иванић бијаше ... у младости својој грабанџијаш ђак. Као црни ђак је био пребрусио сву Хрватску (Шен. А. 5, 115). Ал' Чоколин је чутураш, коцкаш, разбијач и како се поговара ... црни ђак (И. 12, 16) (Реџник SANU, 1959-).

После самосталног читања речничког текста, следио би разговор о чланку. Питања која би пратила рашчитаване овог речничког чланка требало би студенте/ученике да усмере на квалитетно читање текста, а то, како неки аутори сматрају, подразумева читање пасуса по пасус, тражење везе међу оним што се зна и онога о чему се тек сазнаје, извођење закључака повезивањем различитих информација итд. (Кевић-Zrnić i sar., 2019: 45). Наставникова питања студенте/ученике треба да наведу и на одговоре следеће садржине.

Реч *ђак* је вишезначна реч у српском језику. Према опису те речи у Речнику САНУ, ова реч има укупно шест значења и подзначења, и то:

1. **а.** 'онај који учи у основној или средњој школи, ученик'
1. **б.** нераспр. 'онај који учи на високој школи, универзитету и сл., студент'
2. (нечији, некога, нечега) 'онај који је нешто учио код некога; следбеник, присталица'
3. **а.** 'онај који се у манастиру припрема да се замонаши'
3. **б.** покр. 'онај који чита „славу”, нарочиту молитвиу, на дан славе'
4. ист. 'писар на двору средњовековних владара'

Реч *ђак* појављује се и у изразу *црни ђак*, који, према народном веровању, празноверју, значи 'грабанџијаш, тј. онај који прође кроз вишељачку школу те стекне натприродну моћ, ђаволов ученик, маг'.

Потом би се у раду поступно обрађивало значење по значење.

Значење број 1.а.

1. а. онај који учи у основној или средњој школи, ученик. — Молићу вам молитвицу | ... За пастира, гранатира | Зарад' ђака ученика (НП Вук 1, 139). Ђаци седе по скамијама, па тек онако полугласно нешто бумбарају (Јакш. Ђ. 5, 81). За бандијером иду ђакови и учитељ (Јовић. 3, 310). Тада иди пред велике школе, | Ђе но уче ђаци богословци, | Ту ћеш наћи у колу ђакове (НП Шаул. 1, 78) (Rečnik SANU, 1959–).

На основу тога како је у овом речнику описано основно значење речи *ђак* – а то је значење под бројем **1.а.** – 'онај који учи у основној или средњој школи, ученик', у српском језику постоји још једна реч којом се може именовати оно што се именује речју *ђак*, а то је реч *ученик*. Те две речи се не разликују ни по значењу ни по употреби – имају сасвим исто значење, обе су општеупотребне, немаркиране и отуд се могу у свим контекстима међусобно замењивати, нпр. и у новинском тексту и у уџбенику може се подједнако употребити и реч *ђак* и реч *ученик*, без бојазни да ће употреба једне или друге речи бити неприкладна, конотирана – нпр. као наслов у новинама може стајати *Од данас су ђаци/ученици на расјуџу* или у неком уџбенику, приручнику може стајати и оваква реченица *Током учења решавања задатака наставник све време љубавно рад ђака/ученика*. Речи *ђак* и *ученик* су, дакле, синоними, и то апсолутни синоними, јер имају потпуно исто значење у свим контекстима. Са термином апсолутна синонимија, односно са термином апсолутни синоними, требало би да се упознају пре свега студенти, а могу и средњошколски ученици.

Корисно је напоменути овде да се речи *ђак* и *ученик* ипак разликују по нечему, а то је њихово порекло.

Реч *ђак* је по пореклу грцизам – грч. *diakonos*. Старији облик речи *ђак* био је нејотван *дијак*, којим се некада именовао 'онај који се

спремао за калуђерски или свештенички позив, искушеник', односно 'богословски, манастирски ђак', будући да се у нашој средини, нарочито у средњем веку, описмењавање одвијало у манастирима. У том значењу користила се и реч *ђак*, не само *дијак*, и то је забележено у Речнику САНУ код речи *ђак* под бројем 3.а. Исте етимологије као и *ђак* јесте и црквени термин *ђакон*, који значи 'свештено лице које помаже свештенику (или епископу) при богослужењу, припадник најнижег од три чина у црквеној хијерархији'.

Реч *ученик* пак води порекло од гл. *учи* и и као термин се у правној регулативи усталио у 20. веку, „чиме се губи свака веза са манастирским школама“ (Јанјић, 2017: 337).

Значење бр. 1.б.

1. б. нераспр. онај који учи на високој школи, универзитету и сл., *студент*. — Ђаци велике школе оснивају: „фонд за потпомагање сиротних великошколаца“ (Шум. 1876, 86). Пљескали су чак и свеучилиштни ђаци (Горан 1, 82). Ђака је ту ваздан гомила, они проучавају на факултетима арапску медицину, теологију, право и филозофију (Батуш. 3, 279) (Rečnik SANU, 1959–).

Осим са речју *ученик*, реч *ђак*, како показује Речник САНУ код значења 1.б, у односу апсолутне синонимије може стајати и са речју *студент*. Међутим, квалификатив *нераспр.* (*осиштрањено*) код овог значења речи *ђак* пажљивим читаоцима *Речника* јасно назначује да се значење 'студент' није усталило као општеупотребно значење речи *ђак*.

Потврда томе могло би бити и само језичко осећање ученика/студената. Велика већина њих би се без двоумљења сагласила са тим да речи *ђак* и *студент*, односно *ученик* и *студент* немају исто значење, да се не могу у контекстима међусобно замењивати, те да нису прави синоними, за разлику од пара речи *ђак* и *ученик*.

Отуда би ваљало речничком чланку посвећеном речи *ђак* придружити и речничке чланке посвећене речима *ученик* и *студент*, на пример из Речника МС и упоредити их са речничким чланком *ђак*.

Ученик м 1. онај који учи, *полази неку школу, ђак*: ~ гимназије, ~економске школе, редовни ~, приватни ~.

2. онај који учи *занат, шејрић*.

3 а. онај који је *нешто учио од некога; ирисџалица, следбеник*: Сократови, Аристотелови ученици. б. рлг. *ајстол*: Христови ученици.

Студент м лат. *ученик или ђак универзитетска или групе високе или више школе*: ~ природних наука, свршени ~ (Реџник МС, 1967-1976).

Испоређивањем тих чланака јасно би се видело да се и код основног значења речи *ученик* реч *ђак* наводи као њен синоним, док, према дефиницији речи *студент* у Речнику МС (Реџник МС), речи *студент* и *ђак* не стоје у односу синонимије; рекли бисмо да је реч о односу хипонимије, где је појам *ђака*, односно *ученика*, надређен појму *студента*.

Међутим, значење 'онај који учи *полази неку школу*', осим речи *ђак* и *ученик*, у српском језику има и реч *школарац*, што потврђује и речнички чланак посвећен речи *школарац* у једномном речнику:

школарац, -рца м разг. онај који се *школује, ђак, ученик неке школе* (Реџник СЈ, 2007).

Дакле, и реч *школарац* је синоним са речима *ђак* и *ученик*, те тако речи *ђак, ученик* и *школарац* чине синонимски низ. Питање које се овде јавља јесте следеће – Ако реч *школарац* има исто значење као и речи *ђак* и *ученик*, да ли се и она, као и речи *ђак* и *ученик*, може употребити у свим контекстима, тј. да ли ју је прикладно употребити у научном дискурсу, у уџбенику? Како би у неком уџбенику или приручнику звучала

реченица *Током учења решавања задатка наставник све време праћи рад школараца*? Помоћ у давању одговора на ова питања ученицима би требало да помогне наставниково разјашњење квалификатива *разі*. (*оворно*) – скраћенице у речничкој дефиницији којом се указује на стилску и употребну вредност речи *школарац*.

Закључак до којег би требало доћи јесте тај да реч *школарац*, иако има исто значење као речи *ђак* и *ученик*, од њих се разликује по томе што јој је употреба у језику ограничена на разговорни језик, за разлику од речи *ђак* и *ученик*, које су општеупотребне.

Сазнање о употребној и стилској разлици међу синонима требало би да прошири дотадашња знања ученика о синонимији.

Ученицима треба скренути пажњу и на наше речнике синонима П. Ђосића (Ђосић и др., 2008) и М. Лалевића (Lalević, 2004) и на синониме речи *ђак*, односно речи *ученик* који се у њима јављају, а то су речи *шејрић, полазник, основац, средњошколац, друцош, курсисћ*. Истицањем значењских разлика међу наведеним синонимима ученици ће се упознати и са појмом релативних синонима – речи које имају исту архисему (појмовну вредност) и већину истих диференцијалних сема, а разликују се по једној или мањем броју сема нижег ранга.

Анализа речничког чланка посвећеног речи *ђак* у Речнику САНУ ишла би потом у правцу анализирања других значења речи *ђак* и у правцу издвајања и других синонимских парова и синонимних низова у којима реч *ђак* може да се јави зависно од тога у ком значењу се употребљава.

Значење бр. 2.

2. (нечији, некога, нечега) онај који је *нешто учио код некога; следбеник, ирисџалица*. — Паско Заде беше | ... Познат питагорист, звездар, морепловац, | Ђак славног Ванини (Дуч. Ј. 3, 66). Он је француски ђак (Ред.). Васкрсав у пркос Врагом ... | Спаси-

тељ двојици ђака се јави (Стан. Д. 5, 206). Шпенглер очекује ову нову културу од Русије, али не од Русије Лењина, који је ђак „Запада“ (Бицили П., СКГл НС 8, 524). Он се још више утврдио у мисли католичког либерализма као ђак Штросмајера (Маттош 8, 251). Скерлић је у тој доктрини ... ђак прозаичне, сасвим непоетичне традиције XVIII века (И., 165) (Rečnik SANU, 1959–).

Према опису у речнику, друго значење у ком се реч *ђак* може употребити јесте 'онај који је нешто учио код некога', а у том значењу, како се показује, реч *ђак* ступа у однос синонимије са речима *следбеник* и *ѿрисѿалица*. Но, треба рећи да то значење реч *ђак* не може самостално да остварује, већ само у синтагматском споју с атрибутима у значењу 'нечији, некога, нечега', а то показују језичке илустрације које се наводе међу примерима којима се потврђује ово значење речи *ђак* – нпр. ђак славног Ванини, француски ђак, ђак „Запада“, ђак Штросмајера, ђак прозаичне, сасвим непоетичне традиције 18. века. Такође, ваља истаћи да се и реч *ученик*, како се види у речничком чланку посвећеном речи *ученик*, остварује у овом значењу на исти начин као и реч *ђак* – нпр. Аристотелови ученици, те да се овде може говорити о синонимском низу који чине следећи синоними: *ђак* – *ученик* – *следбеник* – *ѿрисѿалица*.

Значење бр. 3.а.

3. а. онај који се у манастиру ѿрипрема да се замонаши. — Врата с' цркве затворише, | ... И попови занимаше, | А ђакови оглунаше (НП, ЗНЖ 29/1, 185). Па сакупи дванаест владика | И својијех триста калуђера | И шест стотин' црквенијех ђака (НП Петран. Б. 2, 559). [Вук је] 1795 отишао у основну школу у Лозницу, а одатле за манастирског ђака у манастир Трношу (Скерл. 9, 143). Ако са свештеником иде „ђак“ и њему дају храну и спавање (Мишевић Љ. 1, 166). Љубомир је већ прави ђак — послушник: навикао се потпуно на свој посао, па га врши

без помоћи и без туђег упутства (Ранк. С. 3, 102) (Rečnik SANU, 1959–).

Даље, лексема *ђак* у значењу 'онај који се у манастиру припрема да се замонаши', у Речнику САНУ значење означено као 3.а., чини се да нема синоним будући да синоним није дат у дефиницији. Читајући примере пак којима се ово значење речи илуструје у Речнику, може се запазити да један пример из књижевног опуса Светолика Ранковића – *Љубомир је већ ѿрави ђак — ѿслушник: навикао се ѿѿијуно на свој ѿсао, ѿа ѿа врши без ѿмоћи и без ѿуђеи уѿуѿсѿива* – потврђује један синоним речи *ђак* у овом значењу, а то је реч *ѿслушник*. Једно од значења речи *ѿслушник* у Речнику МС (Rečnik MS) описано је на следећи начин 'приправни степен пре ступања у калуђерски ред', с назнаком да је реч о црквеном термину. Закључујемо, дакле, да лексема *ђак* у значењу црквеног термина 'онај који се у манастиру припрема да се замонаши' има за синонимски пар термин *ѿслушник*.

С друге стране, ако погледамо још и опис речи *ученик* у Речнику МС, уочава се да се и ова реч може користити као црквени термин, али у једном другом значењу – у значењу 'апостол'.

Тако ученици треба да увиде да *ђак* и *ученик*, иако су апсолутни синоними, у својим секундарним значењима ступају у синонимске односе са различитим речима, те стварају засебне синонимске низове, односно синонимске парове: док *ђак* ступа у синонимски однос са речју *ѿслушник*, реч *ученик* ступа у синонимски однос са речју *ѿѿѿѿол*.

Значење бр. 3.б.

3. б. покр. онај који чииа „славу“, нарочиѿу молийву, на дан славе. — Долибаша ... позива једнога између госта, који знаде да очита славу ... Онај који чита славу зове се „ђак“ (Трифк. С., БВ 1887, 218) (Rečnik SANU, 1959–).

Значење речи *ђак* под бројем 3. б. 'онај који чита „славу“, нарочиту молитву, на дан

славе.' јесте покрајинско значење, које, верујемо, већини студената/ученика није познато. На часу га је потребно констатовати, одредити као покрајинизам рашчитавајући квалификатив *ѿокр.*(*ајинизам*) и довести у везу са значењем 3.а, будући да се оба значења везују за сферу цркве и манастира.

Значење бр. 4

4. ист. *ѿисар* на двору *средњовековних владара*. — Обично су писма писали писари или ђаци (Дан. Ђ. 7, 284). Деспот га узме међу своје ђаке (писаре) и био би од њега начинио великог логотета, да је отац Калистрат могао да се привикне дворскоме животу (Нов. 23, 93). За царева дародавна писма ваља платити ... ђаку или писару по 6 перпера (Ђорђ. Вл. 12, 61) (Rečnik SANU, 1959–).

Четврто значење речи *ђак* описано је као 'писар на двору средњовековних владара'. Оно је оквалификовано као *истѿ.*(*оризам*) – значење које је застарело. Историзми, за разлику од архаизама (уп. *видар* и *лекар*), немају синониме у савременом језику. Али, ако говоримо у равни дијахроније, и историзми су у време када су били актуелни могли имати синониме. Отуда се *ђак* у овом застарелом значењу и речи *ѿисар*, *ѿреѿисивач* са значењем 'онај који преписује, пише (службене) списе' могу сматрати синонимима. На овом месту ваља се поново присетити да је старији облик речи *ђак* у средњем веку био нејотовани облик *дијак* и да се овај облик речи јављао и у значењу 'писар' и да се налази и у имену једног од двојице писара *Мирослављевој јеванђеља* – Григорија Дијака (Ђака).

Као што се види, обрадом речничког чланка посвећеног речи *ђак* у Речнику САНУ, као и обрадом речничких чланака из Речника СЈ посвећених речима *стѿудентѿ*, *ученик*, *школарац* и др. студенти/ученици се упознају са кључним појмовима из области синонимије, а то је да су синоними речи које имају исто или слично лексичко значење, да постоје апсолутни и ре-

лативни синоними, да у односу синонимије могу стајати две или више речи чинећи синонимски пар, односно синонимски низ, да једна реч у зависности од значења може ступати у синонимске односе са различитим речима образујући на тај начин више различитих синонимних низова и др. Али, у тексту речничког чланка многе информације о речима, о њиховим значењима, о њиховом односу према другим речима и др. имплицитно су дате, те је потребно помно читати текст речничког чланка. За правилно разумевање појединих значења речи потребно је, као што се у анализи показало, испоређивати и значења других речи, односно потребно је додатно прелиставати, читати и ишчитавати речник. Таквим радом на тексту речничког чланка студенти/ученици овладавају вештином читања експозиторних текстова, што је врло важно за развијање њихове читалачке писмености будући да су експозиторни текстови тежишни и у уџбеницима из других предмета.

С друге стране, обрадом датих речничких чланака сазнаје се и нешто више од саме лексичке синонимије. Богати се речнички фонд, усвајају се мање познате и непознате речи и њихова значења – историзми, архаизми, покрајинизми. Сазнаје се, на пример, и културноисторијска позадина употребе појединих речи. Сазнају се уопште и културноисторијске прилике код нас – у нашем случају овде, то је податак да је развој српске школе, писмености, образовања, нарочито у средњовековној Србији, био у тесној вези са црквом и манастирима, што нам показује веза речи *ђак*, *дијак*, *ѿисар*, *ѿослушник*, *аѿосѿол*, *ђак доѿословац*, *манастѿирски ђак* и др.

Речнички чланак као тјекст за увежбавање лексичких ѿојава и као *тјекст* у оквиру *задаѿика* за *ѿроверу знања*. На тексту речничког чланка може се увежбавати само једна лексичка појава. Може се увежбавати и више лексичких појава одједном онда када се садржаји из лексикологије обједињују, систематизују. Будући да се у ок-

виру једног речничког чланка налазе различите информације о речи – о свим њеним семантичким реализацијама, о њеној семантичкој и формалној вези са другим речима, о њеној употреби, стилској вредности итд. – системска анализа чланка је зато у већини случајева неизбежна.

Системским анализирањем текста речничког чланка увежбавају се не само лексичке појаве и њихово препознавање у лексикографском опису него се увежбава и помно читање речника, односно читање ради сагледавања различитих информација, разумевања, схватања текста.

Из тог разлога текст речничког чланка у нашој наставној пракси често користимо и за проверу знања у оквиру испитних задатака инсистирајући притом на системској анализи текста речничког чланка.

Ево како се текст речничког чланка може користити за увежбавање знања из лексикологије и лексикографије, али и као текст у склопу испитног задатка за проверу знања.

Пажљиво прочитајте опис речи *вена* у Речнику САНУ, па одговорите на питања постављена испод текста речничког чланка.

вѐна ж (лат. *vena*) **1.** анат. *цевастї крвни суд који враћа крв у срце, доводница*. – Крвни судови ... који утрошему крв из тела сабирају и натраг у срце доводе, зову се доводнице или вене (Батут 2, 20). Једна мала вена повлачила јој се с леве стране чела (Уск., СКГл 29, 84). фиг. Мртви ...су овамо дошли да буду учасници љубави и сунца, јер је Апија била вена живота (Дуч. Ј. 5, 142).

2. бот. заст. *оїранак лисної нерва*. – Васкуларни снопићи, који се на спољашности листа, као пупчасте пруге, виђају, разликовани су под именом нерва, ако по сред листа теку и вена, ако се као гране од нерва одвајају (Панч. 5, 53).

3. геол. и мин. *їанак слој минерала који се їровлачи кроз неку сїену*; исп. жила, жица. – Земљиште је састављено од ...кречњака

с многим калцитним венама (Цвиј. 4, 642). Околишао је цапуном ...бијели камен са црвеним венама (Газ, 1, 89). Добра је и шаруља стина и брусница, по њој танке вене (жилице) ка' у тилу љускон (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 8, 194).

На основу описа речи *вена* у Речнику САНУ, о тој речи можемо рећи следеће.

- а) Према пореклу, реч *вена* је _____ јер потиче из _____ језика.
- б) Према броју остварених значења, реч *вена* је _____ реч.
- в) Према сфери употребе, квалификатори (квалификативи) показују да реч *вена* у свим својим значењима припада _____
- г) У ком парадигматском лексичком односу стоје реч *вена*, *доводница*, *жила*, *жилица*? _____
- д) Какво је, према временској перспективи, значење речи *вена* представљено под бројем 2? _____
- ђ) Којим језичким механизмом полисемије су настала секундарна значења речи *вена* (друго и треће значење)? _____
- е) У којој научној области се користи реч *вена* у свом основном (примарном) значењу и како је та њена употреба у речнику назначена? _____

Тачни одговори су:

- а) страна реч (позајмљеница, латинизам); латинског језика
- б) вишезначна (полисемична) реч
- в) термилошкој лексици (терминима)
- г) у односу синонимије
- д) застарело (архаично)
- ђ) језичким механизмом полисемије
- е) у анатомији; квалификатором (квалификативом, скраћеницом) *анатї*.

Када се текст речничког чланка користи у оквиру задатка за проверу знања, број захтева за системску анализу може бити и мањи од овог овде датог.

Закључак

Закључак до којег смо спроведеном анализом дошли јесте да се коришћењем текстова речничких чланака у настави лексикологије може постићи вишеструка корист – стећи знања из

та знања и умећа будући учитељи касније примене у својој наставној пракси, те самим тим и унапреде читалачку писменост својих ученика.

Литература

- Brborić, V. (2018). Rečnici u čitankama za osnovnu školu. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 47 (1), 473–486.
- Buđevac, N., Baucal, A. (2014). Razvoj čitalačke pismenosti tokom prva četiri razreda osnovne škole. *Inovacije u nastavi*, 27 (2), 22–32. DOI: 10.5937/inovacije1402022B
- Cvetanović, Z., Kelemen, Lj. (2011). Metodičko modelovanje časa nastave gramatike i pravopisa. *Inovacije u nastavi*, 24 (1), 17–26
- Cvetanović, Z., Stojanović, B. i Mišić, D. (2017). Vrste tekstova u razrednoj nastavi jezika i književnosti. *Teme*, 41 (3), 639–652. DOI: 10.22190/TEME1703639C
- Cvijetić, R. (2005). Rečnici u nastavi srpskog jezika i književnosti. Priručnik za nastavnike. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ćosić, P. i dr. (2008). *Rečnik sinonima*. Beograd: Kornet.
- Dragičević, R. (2005). Šta sve saznajemo iz jednojezičkih rečnika. *Svet reči*, 19–20, 52–56.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Janjić, M. (2017). Školska terminologija u dijahronijskoj perspektivi. U: Piper, P., Jovanović, V. (ur.). *Slovenska terminologija danas* (331–341). Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Kević-Zrnić S., Stanković-Janković, T. i Suzić, N. (2019). Kvalitetno čitanje i vođenje zabilješki u nastavi. *Inovacije u nastavi*, 32 (4), 44–56. DOI: 10.5937/inovacije1904044K
- Klikovac, D. (2006). O vrstama tekstova u nastavi srpskog jezika kao maternjeg. *Književnost i jezik*, 53 (1–2), 99–110.
- Lalević, M. (2004). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Nolit.

- Milatović, V. (2011). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti u razrednoj nastavi*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Milosavljević, B. (2019). Razvijanje rečničke kulture u akademskoj nastavi. *Književnost i jezik*, 66 (1), 181–194. DOI: 10.18485/kij.2019.66.1.13
- Mrkalj, Z. (2018). Načini upotrebe rečnika srpskog jezika u nastavi srpskog jezika i književnosti. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 47 (1), 461–472.
- Novokmet, S., Bogdanović, M. (2015). Primena Rečnika SANU u srednjoškolskoj nastavi srpskog jezika i književnosti. *Književnost i jezik*, 62 (1–2), 173–187.
- Pavlović Babić, D., Kuzmanović, D. (2006). Razvoj i empirijska provera čitalačke pismenosti – međunarodna perspektiva. *Književnost i jezik*, 53 (3–4), 233–254.
- Prčić, T. (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet, prvo, elektronsko, izdanje. Posećeno 16. 11. 2018. na [www: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2](http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2)
- Rečnik MS (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, I–VI*. Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik SANU (1959–). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Rečnik SJ (2007). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ristić, S. (2001). Mogućnosti upotrebe rečnika u nastavi. *Književnost i jezik*, 48 (1–2), 85–97.
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Vučković, D. (2015). Neumetnički tekst u crnogorskoj osnovnoškolskoj nastavi maternjeg jezika. *Nastava i vaspitanje*, 64 (1), 173–186. DOI: 10.5937/nasvas1501173V
- Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: IP Svejtlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Summary

The paper presents the possibilities of using dictionary articles from our descriptive monolingual dictionaries as texts for teaching lexicology at academic courses of teacher training faculties.

The starting point of the paper is that literary texts are traditionally used in teaching languages, while other types of texts (non-literary texts) are less frequently used, which, in turn, affects students' reading literacy.

The main part of the paper focuses on the qualitative analysis of the selected dictionary articles from our descriptive monolingual dictionaries, with a special emphasis on using a dictionary article in teaching lexicology as an 1) introductory text, 2) text used for identifying lexical phenomena, 3) text used for practising lexical phenomena, and 4) text as a part of the knowledge assessment test.

Based on our analysis, we concluded that using dictionary articles in teaching lexicology may entail multiple benefits – acquiring the knowledge of lexicology, enriching one's vocabulary, developing language culture, but also developing lexicological knowledge, skills, and habits, which fosters pre-service primary school teachers' functional literacy.

Keywords: *dictionary article, dictionaries, teaching lexicology, texts in teaching, reading literacy.*